Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Cilt 17, Sayı 1 (Mart 2020), ss. 66-82
DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.1.5
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi: Tuva Türkçesi Örneği

Tuğba Sarıkaya Aksoy

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Dilin sürekli gelişmekte olması ekleme, birleştirme, kısaltma gibi çeşitli söz yapım yollarıyla sözlükselleşmenin ortaya çıkmasını sağlar. Bir sözcüğün veya söz öbeğinin biçimbilimi, anlambilimi ve kökenbilimiyle ilgili özelliklerini en iyi şekilde anlamak için sözlükselleşme süreci büyük bir öneme sahiptir. Söz yapım yollarından ekleme ile sözlükselleşen eylemlerin biçimbilimsel ve anlamsal sözlükselleşme yöntemlerine göre incelenmesi gerekir. Örneğin çatı işaretleyicilerinden herhangi biriyle türetilerek sözlükselleşen eylemlerin incelenmesinde biçimbilimsel ve anlamsal değişiklikler söz konusudur. Biçimbilimsel değişiklikler eyleme eklenen biçimbirimlerle gerçekleşirken; anlamsal değişiklikler ise eylemin temel anlamını kaybedip başka bir anlamda kullanılmasıyla ortaya çıkar. Bu makalede Tuva Türkçesinde çatı biçimbirimlerini almış eylemlerin temel anlamını ve çatı işlevini tamamen kaybedip sözlükselleştiği eylemler incelenmiştir. Çalışmanın bütüncesini Tuvaca-Rusça Sözlükler, Tuvaca-Türkçe Sözlükler, Tuvaca gramer kitapları ve Türkiye Türkçesi için Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ü (online) oluşturmaktadır. Bu kapsamda, bütüncenin tamamından taranan çatı biçimbirimlerini almış bazı eylemlerin çatı işlevleri dışında bağımsız bir sözlük birim olarak kullanılabildiği tespit edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Çatı, sözlükselleşme, mecaz, ettirgen, edilgen, dönüşlü, işteş, Tuva Türkçesi.

ABSTRACT

The continuous development of the language provides the emergence of lexicalization with various ways of such as adding suffix, joining and shortening. The process of lexicalization is of great importance in order to understand the features of a word or phrase related to morphology, semantics and etymology in the best way. Verbs become lexicalized with the addition, should be examined according to the methodological and semantic lexicalization methods. For example, in the study of the lexicalization of the verbs that get any of the voice-morpheme is examined, there are morphological and semantic changes in these verbs. While morphological changes take place with morphemes added to the verb, semantic changes occur when the verb loses its basic meaning and is used in another meaning. In this article, verbs getting voice-morphemes lexicalized by losing the basic meaning and voice function completely in Tuvan language were analyzed. The corpus of the study consists of Tuvan-Russian dictionaries, Tuvan-Turkish dictionaries, grammar books of Tuvan and the current Turkish dictionary (online) of Turkish Language Institution used for Turkish. In this context, it has been determined that some verbs which have taken the voice-morpheme searched from all the corpus can be used as an independent lexeme in spite of the voice functions.

KEY WORDS

Voice, lexicalization, metaphor, causative, passive, reflexive, reciprocal, Tuvan Turkish.

1. Giriş

Bu makalede Tuva Türkçesinde çatı biçimbirimlerini almış eylemlerin sözlükselleşmesi eş zamanlı bakış açısıyla ele alınmaktadır. Tuva Türkçesi, Türk lehçelerinin Kuzeydoğu grubunda Altay, Hakas, Şor, Tofa, Çulım ve Saha Türkçesiyle birlikte Sibirya grubu Türk lehçeleri içindedir.

Eylemlerin çatı biçimbirimlerini alması ekleme yoluyla söz yapım yöntemlerinden birini oluşturmaktadır. *Söz yapımı* (*word formation*) sözcüklerin kök ve gövdelerinden biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlamsal yollarla yeni sözcükler türetmektir. Söz yapımı, yapılan çalışmalarda genellikle kökler ve ekler bağlamında ele alınmıştır. Söz yapma yolları olarak daha çok ekleme ve birleştirme yöntemleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca yabancı dillerden sözcük alma (Gencan 2007: 560), ek kalıplaşması ile oluşan kelimeler, deyimleşmiş sözler ve alıntı kelimeler (Korkmaz 2009: 160-189), tarama ve derleme yöntemleri (Eker 2010: 389-392), karma, kısaltma/başharflileştirme, ters (geri) türetme, işlevsel değişim (Kononov 1956: 124-134; Eker 2010: 389-392; Demir, Yılmaz 2014: 194-199), kopyalama (Sarı 2015: 41) gibi yöntemler de söz yapma yolları arasında incelenmiştir. Türk dilinin bütün alanlarında olduğu gibi Tuva Türkçesi'nde de söz yapımı için aynı yöntemler kullanılır (İshakov, Pal'mbah 1961: 149, 189, 257; Biçe-ool, Biçeldey 2002: 94-95; Oydan-ool vd. 2007).

Tuva Türkçesinde söz yapım türlerinden ekleme yoluyla ortaya çıkan çatı biçimbirimlerini almış bazı eylemlerin çatı işlevlerini tamamen veya kısmen kaybederek donuklaşıp metaforik bir süreç geçirdiği söylenebilir. Bu kapsamda öncelikle sözlükselleşme teriminin tanımına ve aşamalarına değinilecek, Tuva Türkçesi sözlüklerinden ve edebî metinlerden taranmış, temel anlamdan başka bir anlama geçerek sözlükselleşen çatı biçimbirimlerini almış eylemlerin durumu sözdizimsel bağlam üzerinden incelenecektir.

2. Sözlükselleşme

Sözlükselleşme (*lexicalization*) dilin söz yapım türleriyle ortaya çıkan sözcüklerin kalıplaşarak, anlam daralmasına veya anlam genişlemesine uğrayarak sözlüklere geçişini ve bir sözlük birim hâline gelmesini sağlayan bir süreçtir (Brinton, Traugott 2005: 45). Diğer bir ifadeyle sözlükselleşme, bir sözcüğün veya söz öbeğinin birtakım sesbilimsel, biçimbilimsel ve anlamsal değişikliklerle *anlık oluşum* (nonce formation), *şeffaflık* (transparency), *geçirimsizlik* (opaque), *sıklık* (frequency), *kurumsallaşma* (institutionalization), *donuklaşma* (fossilization) ve son aşama olarak *sözlükselleşme* aşamalarına erişip yeni bir sözcüğe dönüşerek sözlükteki yerini alması ve sözvarlığına dâhil olmasıdır (Kastovsky 1982: 104; Bauer 1983: 42-50; Lipka 1992: 94-98; Lehmann 2002: 14).

Sözlükselleşme aşamalarından *anlık oluşum*, konuşucunun karmaşık bir yapıyı adlandırmak için acil bir şekilde o anda uydurduğu bir sözcük veya ifadedir (Bauer 1983: 45-46; Sebzecioğlu 2013: 19-20). Ayrıca kullanılan yapılar dışında rastlantı sonucu oluşan yeni bir sözcük olarak da tanımlanır (Brinton, Traugott 2005: 45). Anlık oluşum için *ibiklenmek* "sinirlenmek", *iletişmek* "iletişimi iyi olmak", *çıktırmak* "çıkartmak", *kıyılgan* "çok kıyılan" vb. örnekleri verebiliriz (Sebzecioğlu 2013: 28-31). Ayrıca deyimleşen ifadeler de sözdizimsel anlık oluşum içinde incelenir. Bu ifadeler bir bakıma soyut anlam taşıyarak dil içi nedensizliğe uğramıştır (Sarı 2015: 97). *Şeffaflık*, bir yapının anlamca tahmin edilebilir ve çözümlenebilir olmasıdır (Bauer 1983: 48; Lipka vd. 2004: 3). Ekleme ve birleştirme yöntemiyle birçok şeffaf sözcük ortaya çıkabilir. *Geçirimsizlik*, eş zamanlı bakış açısıyla incelendiğinde çözümlenemeyen yapıların ortaya çıkmasıdır (Lipka vd. 2004: 3; Sarı 2015: 114). Türkçede *alda-* eyleminden türemiş *alda-n-* ve *alda-t-* eylemleri sözlükselleşmiştir. *alda-* biçimbilimsel açıdan geçirimli olmasına rağmen, anlamsal açıdan geçirimsizdir (Sarı 2015: 115). *Sıklık*, sözlükselleşen bir yapının konuşucu tarafından kullanılma oranıdır (Lipka 1992: 38). *Kurumsallaşma*, bir sözlük birimin mecaz veya ad aktarması yoluyla kazandığı yan anlamların yaygınlaşmasıdır (Bauer 1991: 48). Kurumsallaşan her

sözcüğün sözlükselleşmesi beklenmez (Akalın 2014: 20). Çeşitli söz yapım yollarıyla ortaya çıkan sözcüklerin asıl anlamlarını kaybedip sözlüksel unsurlar ortaya çıkarması ise *donuklaşma*dır (Bauer 1983: 48; Brinton, Traugott 2005: 48). *yapış-* "örtüşmek" > *yapışmak*, *alış-* "tutuşmak" > *alışmak*, *keltür-* "geldirmek" > *getir-* "getirmek" örnekleri eski anlamlarını kaybedip donuklaşmış ve yeni anlamlar kazanmıştır (Karaağaç 2018: 785-786).

Sözlükselleşme eş zamanlı ve art zamanlı bakış açılarına göre ele alınmaktadır. Eş zamanlı sözlükselleşme, kavramsal gösterge ile sözdizim arasındaki bağlantıların ne ölçüde olduğunu ve bu bağlantıların nasıl biçimlendirildiğini gösterir. Art zamanlı sözlükselleşme ise bahsedilen kavramın sözlükte yer alması sürecidir. Ayrıca soyut anlamlı söz ve söz dizilerinin gelişerek somut anlama geçişiyle ilgilidir (Brinton, Traugott 2005: 18-21; Hohenhaus 2005: 353-357).

Ekleme, birleştirme, kısaltma, eksiltme veya diğer söz yapım türlerinden biriyle ortaya çıkan yeni bir sözcük dil konuşurlarının tutumuna göre ya kurumsallaşma sürecine girer ya da ilk kullanımdan sonra ortadan kalkar (Sarı 2015: 93-94). Aynı şekilde var olan bir sözcük *mecaz* (metaphor), *ad aktarması* (metonymy) ve *anlam bulaşmaları* (semantic contamination) gibi çeşitli anlamsal süreçlerden geçerek farklı anlamlarla sözlükselleşebilir. Bu bağlamda Tuva Türkçesinde ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatı biçimbirimlerini aldığı halde temel anlamından ve çatı işlevinden tamamen uzaklaşıp başka anlama geçen eylemlerin varlığı tespit edilmiştir.

3. Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Sözcükler ortaya çıktıkları andan itibaren sürekli farklı yönlerde gelişme eğilimindedirler. Sözlükselleşme olarak adlandırılan bu süreç anlamsal, biçimbilimsel, sesbilimsel, sözdizimsel ve karışık sözlükselleşme türleriyle ortaya çıkmıştır (Bauer 1983: 50-62; Lipka 1992: 97-98). Tuva Türkçesinde çatı biçimbirimlerini almış eylemlerin sözlükselleşmesini incelediğimiz bu çalışma kapsamında sözlükselleşme türlerinden biçimbilimsel ve anlamsal sözlükselleşme üzerinde durulmuştur.

Biçimbilimsel sözlükselleşme isim ve eylemlere eklenen çeşitli biçimbirimler vasıtasıyla gerçekleştirilir. Buna göre Türkiye Türkçesinde *tut-u-ş-* eylemi hem "karşılıklı tutma" anlamında işteşliği hem de farklı bir anlamla "yanmak, alev almak" anlamında kullanılır. Birincisi kökteki anlamla ilişkili olduğundan biçimbilgisi bölümünde, ikincisi ise kelimenin kökünden farklı yepyeni bir kelime türetip donuklaşarak sözlükselleşip sözvarlığı bölümünde incelenir (Bacanlı 2014: 33). *tutuş-*

eylemi ilk anlamıyla soyut kavram alanı içerisinde asıl işlevini yerine getirirken, ikinci anlamıyla somut kavram alanına geçer ve sözvarlığında kodlanması gerekir (Sarı 2015: 116).

Anlamsal sözlükselleşme ise mecaz ve ad aktarması kavramlarıyla yakından ilgili olup özellikle ekleme yoluyla sözlükselleşen eylemlerde görülmektedir (Lipka 1992: 124; Brinton, Traugott 2005: 105-106).

Çatı, eylem kök veya gövdesine eylemden eylem yapan belirli biçimbirimlerle genişletilerek yüklemle diğer öğeler arasındaki ilişkileri biçimbilimsel, sözdizimsel ve sözcüksel düzlemlerde düzenleyen dilbilgisel bir kategoridir. Çatı biçimbirimlerinin yapım eki mi çekim eki mi olduğu tartışmalıdır. Çatı biçimbirimleri çekim ekleri değildir; ancak işlev bakımından eylemde bir durum değişikliği yaptıkları için, bir bakıma çekim eklerine yaklaşırlar. Şekil olarak ise eylemden eylem türeten eklerdir. Bu bakımdan aynı şekil birliği içindeki diğer yapım ekleri ile ortaklaşırlar. Çatı biçimbirimlerinin yapım ekleri içindeki durumu iki grupta değerlendirilir. Birincisi, eklendiği eylemin temel anlamında köklü bir değişiklik yapmayan, eylemin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği meydana getiren dilbilgisel anlamdır: *iç-/iç-i-l-, iç-i-r-; giy-/giy-in-, giy-dir-; kaç-/kaç-ı-ş-* vb. İkincisi ise çatı biçimbirimleriyle birleşerek eklendikleri kök ve gövdelerde esaslı bir anlam değişikliği yaparak yeni kelimeler türetmiş olan sözlüksel anlamdır: *girişmek, dinlenmek, çekilmek, barışmak* vb. (Korkmaz 2007: 540; Lübimov 1963: 150-151).

4. Tuva Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Türk dili alanında söz yapım türlerinden ekleme yoluyla çatı biçimbirimini almış bazı eylemlerin tamamen veya kısmen çatı işlevlerini kaybederek sözlüklerde sözlük birim olarak yer aldığı, mecaz veya ad aktarması gibi süreçlerden geçerek sözlükselleştiği veya sözlükselleşme aşamasına girdiği görülmektedir. Bu çalışmada Tuva Türkçesinde çatı biçimbirimlerini alarak sözlükselleşen eylemler için redaktörlüğünü E. R. Tenişev'in yaptığı *Tıva-Orus Slovar'* (1968) "Tuvaca-Rusça Sözlük", redaktörlüğünü D. A. Monguş'un yaptığı *Tolkovıy Slovar' Tuvinskogo Yazıka I-II* (2003-2011) "Tuva Türkçesinin Anlatmalı Sözlüğü I-II", Ekrem Arıkoğlu ve Klara Kuular'ın *Tuva Türkçesi Sözlüğü* (2003), D. A. Monguş'un *Tuvaca-Türkçe Sözlük* (2005), Mehmet Ölmez'in *Tuvacanın Sözvarlığı – Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle* (2007), K. B. Dorju'nun *Kategoriya Zaloga v Tuvinskom Yazıke* (2013) adlı kitabı, Vildan Koçoğlu Gündoğdu'nun *Tuva Türkçesi Grameri (Metin-Söz Dizini)* (2018) ve edebî metinler taranmıştır. Türkiye Türkçesi için Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nden

(online) faydalanılmıştır.

Yukarıda belirtilen kaynakların taranmasıyla *-t-* (964), *-DIr-* (255), *-r-*, *-Ar-* (13), *-S-* (7) ve *-gIs-* (7) ettirgenlik biçimbirimleriyle yapılmış toplam 1246; *-l-* (131) ve *-tIl-* (3) edilgenlik biçimbirimleriyle yapılmış toplam 134; *-n-* (82), *-DIn-* (56) ve *-ttIn-* (95) dönüşlülük biçimbirimleriyle yapılmış toplam 233 ve *-ş-* işteşlik biçimbirimiyle yapılmış 313 eylem bulunmaktadır.

Bu eylemlerden 12 ettirgenlik, 5 edilgenlik, 2 dönüşlülük ve 6 işteşlik biçimbirimi almış eylemin temel anlamlarını ve çatı işlevlerini tamamen kaybederek sözlükselleşip sözlük birim hâline geldiği tespit edilmiştir. Tuva Türkçesinde sözlükselleştiği tespit edilen bu eylemlerin sözdizimsel bağlam içindeki durumları gerekli görüldüğü zaman Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

4.1. Ettirgenlik Biçimbirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Tuva Türkçesinde ettirgenlik *bolduruuşkun glagoldarı* olarak incelenir. Ettirgenlik işaretleyicileri olarak *-t-*, *-DIr-/-DUr-*, *-r-*, *-gIs-/-gUs-*, *-GAr-* ve *-s-* biçimbirimleri kullanılır. Tuva Türkçesinde ettirgenlik çatı işaretleyicilerini alan bazı eylemlerin çatı işlevini tamamen kaybedip başka bir anlama geçerek sözlükselleştiği görülmüştür.

Tuv. ***agar-ar-*** (< *agar-* "beyazlaşmak"): 1. Beyazlaşmak. 2. Suçlamadan aklanmak, masum olmak. (TS-I 56; TEN 34)

[Tuva Türkçesinde *agar-ar-* eylemi *Bajınıŋ dügünüŋ çartı* ***agara*** *bergen.* (D. Begzi) "Başındaki saçların yarısı beyazlaşmış." örneğinde görüldüğü gibi "bir şeyin beyazlaşması" anlamıyla temel anlamda kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Dönen-Kara, Dambajık sugларıŋ* ***agarıp*** *üngen.* (E. Dongak) (TS-I 56) "Dönen-Kara, Dambajıklardan aklanıp çıktı." örneğinde "suçlamadan masum olarak kurtulmak" anlamında temel anlamından tamamen uzaklaşıp sözlükselleşmiştir.]

Tuv. ***ajıŋna-t-*** (< *ajıŋna-/ajı-* "acımak, ekşimek"): 1. Acılaştırmak, ekşitmek. 2. Acıtmak, üzmek. (TS-I 80)

[Tuva Türkçesinde *ajıŋna-t-* eylemi ilk anlamıyla "bir şeyi acılaştırmak veya ekşitmek" anlamlarıyla ettirgenlik işlevine sahiptir. İkinci anlamı olan "acıtmak ve üzmek" anlamlarıyla temel anlamından uzaklaşıp başka bir anlamda kullanılarak sözlükselleşmiştir: *Dolzattıŋ sösteri onu şagar-ot deg* ***ajıŋnadı*** *şaga kaapkan.* (A. Darjay) "Dolzat'ın sözleri onu ısırgan otu gibi kapıp canını acıttı." (TS-I 80) örneğinde bunu

görmekteyiz. Türkiye Türkçesinde de *acı-t-* eylemi *Yüreğimi* ***acıtıyor*** örneğinde olduğu gibi "acıtmak, üzmek" (<*acı-* "acılık vermek") anlamında kullanılarak temel anlamından tamamen uzaklaşıp mecaz anlama geçerek sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *al-ı-s-* (< *al-* "almak"): 1. Bir şeyi birine aldırmak 2. Kötü bir duruma veya olaya maruz kalmak. (TS-I 116-117; TEN 55)

[Tuva Türkçesinde *al-ı-s-* eylemi *Akşazın* ***alzır****. Önçü-höreŋgizin* ***alzır****.* "Parasını alırlar. Malını mülkünü alırlar." örneğinde görüldüğü gibi "birinin bir şeyi alması" anlamıyla temel anlamda ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Nügülge* ***alzır****. Hopka* ***alzır****. Ça'ska* ***alzır****. Kaaŋga* ***alzır****.* "İftiraya maruz kalmak. Dedikoduya maruz kalmak. Yağışa maruz kalmak. Kuraklığa maruz kalmak." (TS-I 116-117) örneklerinde olduğu gibi "maruz kalmak" anlamına gelerek temel anlamından uzaklaşıp donuklaşarak sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *askımna-t-* (< *askımna-* "atın dört nala gitmesi"): 1. Atı dört nala koşturmak. 2. Acele etmek, heyecanlanmak. (TS-I 170)

[Tuva Türkçesinde *askımna-t-* eylemi *Borbak-ooldun açazı çügürük hoor a'dın munup algan bo* ***askımnadıp*** *kelgen.* (H. Oydan-ool) "Borbak-ool'un babası hızlı koşan açık doru atına binip onu dört nala koşturdu." örneğinde "atı dört nala koşturmak" anlamında kullanılıp ettirgenlik işlevi taşımaktadır. Ancak *Boduŋ harın bodan,* ***askımnatpa.*** (O. Sagan-ool) (TS-I 170) "Kendin özellikle düşün, konuşmak için acele etme." örneğinde ise bu eylemin temel anlamından uzaklaşıp "acele etmek" anlamına gelerek sözlükselleştiği görülmektedir.]

Tuv. *bad-ı-r-* (< *bat-* "batmak, inmek"): 1. Batırmak, indirmek. 2. Ağlamaya başlamak. 3. Şarkı söylemek. (TS-I 198-199; TEN 83)

[Tuva Türkçesinde *bat-ı-r-* eylemi *Mınaar dövün Hemçik aksında ajıg suglug arjaançe* ***badırgan****.* (M. Köjeldey) "Aşağıya doğru Hemçik (nehrinin) ağzında acı su çıkan kaynak suyuna doğru batırdı." (TS-I 198-199) örneğinde görüldüğü gibi "batırmak ve indirmek" gibi temel anlamlarıyla ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Bu eylem *Biçii urug* ***badırıpkaş****, ooŋ iyezi onu bajıŋga appaardı.* "Küçük çocuk ağlamaya başlayınca, annesi onu eve götürdü." örneğinde "ağlamaya başlamak" ve *Çaraş, uyan öpey ırın* ***badırıptı****.* (A. Darjay) "Güzel, hoş ninnisini söylerdi." (TS-I 198-199) örneğinde "şarkı söylemek" anlamlarıyla hem ettirgenlik işlevinden hem de temel anlamından tamamen uzaklaşıp donuklaşarak sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *bojaŋna-t-* (< *bojaŋna-* "titremek, sallanmak"): 1. Titretmek, sallatmak. 2. Güvenilmez olmak. (TS-I 272)

[Tuva Türkçesinde *bojaŋna-t-* eylemi *Çagını* ***bojaŋnadır.*** "Direği titretir." örneğinde temel anlamı olan "titretmek" anlamında ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Transnatsional korporatsiyalar kürünelerniŋ tuskay dogunnaan hamaarışpas çoruun* ***bojaŋnadıp*** *turar.* («Şın» solundan) (TS-I 272) "Uluslar arası şirketler devletlerin mevcut ilgisiz yollarını güvenilmez kılıyor." örneğinde temel anlamından uzaklaşıp "güvenilmez olmak" anlamına gelerek sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *buzura-t-* (< *buzura-* "karışmak; cızırdamak"): 1. Karıştırmak; cızırdatmak. 2. Hızlı olmak, yarışmak. (TS-I 309)

[Tuva Türkçesinde *buzura-t-* eylemi *Kılır çüve tıppayn, ot közep, hül* ***buzuradıp*** *olur men.* (S. Pyurbyu) "Yapacak şey bulamayıp ateşi kurcalayıp, kül karıştırıyorum." örneğinde "karıştırmak" anlamıyla temel anlamda ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Inçan Nas bo* ***buzuradıp*** *keldi.* (K. Kudajı) (TSI 309) "Bu yüzden Nas koşturarak geldi." örneğinde temel anlamından uzaklaşıp "koşturmak" anlamına geçerek sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *dos-tur-* (< *dos-* "karşılamak; beklemek; durmak"): 1. Durdurmak; döndürmek. 2. Yenilmek, yenik düşmek. (TS-I 487)

[Tuva Türkçesinde *dos-tur-* eylemi *Hoynuŋ bajın dedir* ***dostur!*** (E. Dongak) "Koyunun başını arkaya döndür!" örneğinde "döndürmek" temel anlamında ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak *Kajaa artınga bargaş, doyulgan bodaldarınga* ***dosturup****, doktaay bergen.* (K. Çamıyan) (TSI 487) "Ahırın arkasına giderek heyecanlı düşüncelerine yenilip duraksadı." örneğinde ise bu eylemin ettirgenlik işlevinden uzaklaşıp temel anlamdan "yenilmek" anlamına geçerek sözlükselleştiği görülmektedir.]

Tuv. *düj-ü-r-* (< *düş-* "düşmek, inmek"): 1. Düşürmek, indirmek. 2. Yok olmak. (TS-I 526; TEN 186; MÖ 148) 3. Kasete kaydetmek. (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 286)

[Tuva Türkçesinde *düj-ü-r-* eylemi *Bir kiji dedir bo-la dalaş-daa eves çortup olur. Ol kijini* ***düjürüp****, ögge kiirip kelgen.* (S. Sarıg-ool) "Bir kişi tam bu tarafa doğru acele etmeden tırs koşuyor. O kişiyi attan indirerek, eve soktu." (TS-I 526) örneğinde "bir

kişiyi bir yerden indirmek veya düşürmek" anlamında ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Bu temel anlamın dışında *Aziyaga sayzırap turgan Türk dıldıg Horezm dep höy-höy hooraylarlıg, ulug deviskeerlig, küştüg kürüne* ***düjüp*** *batkan.* (DÇ 50) "Asyada Harezm adında Türk dilli, çok şehirli, geniş toprakları olan güçlü bir devlet yok olmuştu." örneğinde olduğu gibi "yok olmak" (TS-I 526) anlamıyla temel anlamdan tamamen uzaklaşıp başka bir anlam alanına geçiş yaparak sözlükselleşmiştir. Türkiye Türkçesinde *Bakanlar kurulunu düşürmek* (GTS) örneğinde *düş-ü-r-* eylemi "görevi bıraktırmak ve yok etmek" (<*düş-* "düşmesine yol açmak") anlamlarıyla Tuva Türkçesinde olduğu gibi aynı anlam alanına sahiptir.]

Tuv. *iri-t-* (< *iri-* "bozulmak, ekşimek, çürümek"): 1. Bir şeyi bozdurmak, çürütmek. 2. Kafa karıştırmak. (TS-I 592)

[Tuva Türkçesinde *iri-t-* eylemi *Aŋ-ölük kejin* ***iridir*** *şıgjaan heree çok.* "Av hayvanının postunu çürütüp saklamanın gereği yok." örneğinde "çürütmek" anlamında ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak *Baş iridip, ajıl saadadıp olurgan heree çok.* (TS-I 592) "Kafa karıştırıp işi geciktirmenin gereği yok." örneğinde *iri-t-* eylemi *baş* sözcüğüyle birlikte *baş irit-* "kafa karıştırmak" şeklinde deyimleşerek sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *kıybıŋna-t-* (< *kıybıŋna-* "kımıldanmak, yerinde duramamak"): 1. Hareket ettirmek, titretmek. 2. Endişelenmek, rahatsız etmek. (TS-II 278)

[Tuva Türkçesinde *kıybıŋna-t- eylemi Salaaların* ***kıybıŋatkan****, mezilge çüzün sıy ızırtıpkan çaŋgıs-daa salaa bildinmeen.* (M. Kenin-Lopsan) "Parmaklarını kıpırdattı, lota balığına ısırttığı parmaklarından tekini bile hissetmedi." örneğinde "parmağını oynatmak" anlamıyla temel anlamda ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Ooŋ bodalın am kançaarıl dep aytırıg* ***kıybıŋatkan****.* (O. Sagan-ool) (TS-II 278) "Şimdi ne yapılabilir ki diye bir soru onu endişelendirdi." örneğinde "endişelenmek" anlamında temel anlamından mecaz anlama geçerek sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *olur-t-* (< *olur-* "oturmak"): 1. Birini bir yere oturtmak. 2. Evlendirmek. (TS-II 436)

[Tuva Türkçesinde *olur-t-* eylemi *Çıışkın baarınga çeenimni çanımga* ***olurtup*** *aldım.* (O. Sagan-ool) "Toplantı salonunda yeğenimi yanıma oturttum." örneğinde "birini bir yere oturtmak" anlamıyla temel anlamda ve ettirgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak *Meeŋ üyem 16-17 harlıg uruglarını düvü-dalaş-bile öglep, turalıg-turajok uluzunga*

albadap ***olurtup****-la turgannar.* (S. Sarıg-ool) (TS-II 436) "Benim zamanımda 16-17 yaşındaki kızları aceleyle evlendirip evsiz barksız kişilere zorla oturtuyorlardı/evlendiriyorlardı." örneğinde ise bu eylem "evlenmek" anlamıyla temel anlamdan başka bir anlama geçerek sözlükselleşmiştir.]

[Tuva Türkçesinde *olur-t-* eyleminin *-t-* ettirgenlik biçimbirimini almamış şekli *olur-* eylemi *-Ekii uruglar! dep, başkı mendiledi. -****Oluruŋar****!.* "-Merhaba çocuklar diyerek öğretmen selamladı. -Oturunuz!" örneğinde olduğu gibi "oturmak" anlamıyla gerçek anlamda kullanılırken; *Turan hoorayda şak ol kijiniŋ* ***olurup*** *turar bajıŋı ışkaş arıg-şever, delgem bajıŋnıg kiji hovar boor.* (S. Toka) "Turan şehrinde o kişinin oturduğu evi gibi temiz ve geniş bir eve sahip olan kişi az olmalı." (TS-II 435) örneğinde olduğu gibi "bir yerde yaşamak" anlamıyla farklı bir anlam kazanmıştır. Bu eylem Türkiye Türkçesinde *otur-* şekliyle *Aynı semtte* ***oturdukları*** *için komşu da sayılırlar* örneğinde "bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek" (GTS) anlamıyla temel anlamından uzaklaşarak kullanılmıştır. Bu şekliyle Tuva Türkçesindeki ile aynı anlam alanına sahiptir.]

4.2. Edilgenlik Biçimbirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Tuva Türkçesinde edilgenlik *kaçıgdaaşkın glagoldarı* olarak incelenir. Edilgenlik işaretleyicileri olarak *-l-, -tIl-* ve *-n-* biçimbirimleri kullanılır. Tuva Türkçesinde edilgenlik çatı işaretleyicilerini alan eylemlerin çatı işlevini tamamen kaybedip başka bir anlama geçerek sözlükselleştiği görülmüştür.

Tuv. *buz-u-l-* (< *bus-* "bozmak, kırmak"): 1. Bir şeyin bozulması, kırılması. 2. Vazgeçmek, bırakmak. (TS-I 320)

[Tuva Türkçesinde *buz-u-l-* eylemi *Tos buttug şireezinge olura kaaptarga,* ***bustup*** *barıp düşken.* "Dokuz ayaklı masasına oturunca, masa kırılıp yıkıldı." örneğinde görüldüğü gibi "bir nesnenin kırılması, bozulması" anlamında ve edilgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak *Tıvaga lamaizm kirgeniniŋ soonda ol çaŋçıl* ***buzulgan****.* (Ç. Kuular, A. Kalzaŋ) "Tuvaya Lamaizm geldikten sonra o gelenek bozuldu." (TS-I 320) cümlesinde bu eylemin temel anlamından tamamen uzaklaşıp "bir şeyden vazgeçmek, bir şeyi bırakmak" anlamlarında mecaz anlama geçerek sözlükselleştiği görülmektedir. Bu eylem Türkiye Türkçesinde de *boz-u-l-* şekliyle *Annesinin gelmesiyle çocuğun oyunu bozuldu* örneğinde görüldüğü gibi "oyunu bırakmak, oyundan vazgeçmek" anlamıyla çatı işlevini tamamen kaybedip sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *az-ı-n-* (< *as-* "yolunu kaybetmek; asmak"): 1. Asılmak, takılmak. 2. Ateş etmek. (TS-I 173)

[Tuva Türkçesinde *az-ı-n-* eylemi *Ool kijee sanattırıp ottuk-bijek* ***astıp*** *çoruur apargan men.* (K. Kudajı) "Oğlan çocuğuna saydırıp belime çakmak taşı asılı bir şekilde gezmeye başladım." örneğinde görüldüğü gibi "bir şeyin bir yerde asılı olması" anlamında ve edilgenlik işlevinde kullanılmıştır. *Düürge ünü-daa sootpaan. Aldan ırak ajıgnı (diiŋni)* ***azıngan****.* (S. Sarıg-ool) "Av tüfeğinin sesi kesilmedi. Altmıştan fazla sincaba ateş etti." (TS-I 173) örneğinde ise bu eylemin temel anlamından tamamen uzaklaşarak "ateş etmek" anlamına geldiği ve bu anlamıyla ayrı bir sözlük birim olarak kullanıldığı görülmektedir.]

Tuv. *dirge-l-* (< *dirge-* "toplamak, birleştirmek"): 1. Bir yerde toplanmak, birleşmek, bir arada bulunmak. 2. Tehlike, sıkıntı ve öfkeye yaklaşmak. (TS-I 451-452; TEN 164)

[Tuva Türkçesinde *dirge-l-* eylemi *Şokar Örteeldiŋ kajaazında eki-le deen a'ttar* ***dirgelip*** *tur.* (S. Toka) "Şokar Örteel'in ahırında sadece iki at ayakta duruyordu." örneğinde bir arada bulunmak anlamıyla temel anlamda kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Demin çaa-la kırımçe* ***dirgelip*** *olurgan ayıl çoortu çavırlıp badı bardı.* (S. Sarıg-ool) (TS-I 452) "Biraz önce üstüme doğru gelen tehlike yavaş yavaş kayboldu." örneğinde ise "tehlikeye yaklaşmak" anlamıyla temel anlamından uzaklaşıp başka bir anlama geçerek sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *kada-l-* (< *kada-* "çivilemek, kıstırmak, tutturmak"): 1. Çivilenmek, fırlatılmak. 2. Soru sormak, rahatsız etmek. (TS-II 23; TEN 215)

[Tuva Türkçesinde *kada-l-* eylemi *Kezer haannıŋ sogunu ıdıktıg ak daşçe* ***kadalı*** *beriptir evespe.* (Tooldan) "Kezer hanın oku kutsal beyaz taşa doğru fırlatılmış olmalı." örneğinde "fırlatılmak" anlamıyla temel anlamda ve edilgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak *Ol komandir çer-çurtunda kadaylıg irgi be?- dep ulam* ***kadalı****-dır.* (S. Sürüŋ-ool) "O komutanın hayatında bir eşi var mı acaba? diye devamlı soruyor." örneğinde bu eylem "soru sormak" anlamıyla temel anlamından uzaklaşıp donuklaşarak sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *orgula-n-* (< *orgula-* "düz, pürüzsüz olmak"): 1. Yayılmak. 2. Gelişmek, iyileşmek. (TS-II 464)

[Tuva Türkçesinde *orgula-n-* eylemi *Daştıŋ kırında ıygılakta ça's suu* ***orgulanı*** *bergen çıtkan.* (K. Çamıyaŋ) "Taşın kenarındaki oyuk yerde yağmur suyu yayılıverdi." örneğinde "yayılmak" anlamıyla temel anlamda ve suyu yayan kılıcı üye belli olmadığı için edilgenlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Bügü amıdıral* ***orgulanıp*** *egeleen.* (K. Kudajı) (TS-II 464) "Bütün hayat gelişmeye başladı." örneğinde "gelişmek" anlamıyla temel anlamdan uzaklaşıp mecaz anlama geçerek sözlükselleşmiştir.]

4.3. Dönüşlülük Biçimbirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Tuva Türkçesinde dönüşlülük *egidiişkin glagoldarı* olarak incelenir. Dönüşlülük işaretleyicileri olarak *-n-, -DIn-/-DUn-* ve *-l-* biçimbirimleri kullanılır. Tuva Türkçesinde dönüşlülük çatı işaretleyicilerini alan eylemlerin çatı işlevini tamamen kaybedip başka bir anlama geçerek sözlükselleştiği görülmüştür.

Tuv. *bulga-n-* (< *bulga-* "karıştırmak"): 1. Bir yere karışmak. 2. Hayatta kalmanın yolunu bulmak. (TS-I 312; TEN 121)

[Tuva Türkçesinde *bulga-n-* eylemi *Kaldarak çıraalıg ortulukçe kirip kagdı. Men Kaldaraktıŋ soondan* ***bulganıp*** *or men.* (DK 113) "Kaldarak adanın ortasındaki çalılığa girdi. Ben Kaldarak'ın arkasından ona karışarak gidiyorum." örneğinde görüldüğü gibi "kendi kendine birine karışmak" anlamıyla dönüşlü bir eylemdir. *Baştaygı udaazında dörgül-törelge-daa çüve ıttavas, bodu çaaskaan* ***bulganır.*** (K. Arakçaa) "İlk zamanlarda hısım akrabaya da hiçbir şey söylemezdi, kendisi tek başına hayatta kalmanın yolunu bulurdu." (TS-I 312) örneğinde ise bu eylemin temel anlamından tamamen uzaklaşarak "hayatta kalmanın yolunu bulmak" anlamına geldiği ve bu anlamıyla sözlükselleştiği görülmektedir.]

Tuv. *kımçıla-n-* (< *kımçıla-* "kamçılamak, kırbaçlamak"): 1. Kendi kendini kamçılamak. 2. Yıldırım çarpması. (TS-II 290)

[Tuva Türkçesinde *kımçıla-n-* eylemi *Oozu buruuzun çaskarar arga tıvılganınga ööreen boor,* ***kımçılanmışaan,*** *üne-le halıdı.* (S. Sarıg-ool) "Onun suçuna ortak olduğuna sevinerek kendini kamçılayıp koşarak çıktı." örneğinde olduğu gibi "kişinin kendi kendini kamçılaması, kendi kendine vurması" gibi anlamlarda kullanıldığında

dönüşlülük işlevi taşır. Ancak bu eylem *Deer baza katap ot-kös ündür* ***kımçılanı*** *kaapkaş, maar daglar kırında kökseni bergen.* (A. Darjay) "Gökyüzünde yeniden ateş gibi yıldırım çakınca oradaki dağların üzerine düştü." (TS-II 290) örneğinde "yıldırım çakması" anlamında kullanılmış ve çatı işlevini tamamen kaybederek sözlükselleşmiştir.]

4.4. İşteşlik Biçimbirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Tuva Türkçesinde işteşlik *bolçuuşkun glagoldarı* olarak incelenir. İşteşlik işaretleyicisi olarak -ş- biçimbirimi kullanılır. Tuva Türkçesinde işteşlik çatı işaretleyicisini alan eylemlerin çatı işlevini tamamen kaybedip başka bir anlama geçerek sözlükselleştiği görülmüştür.

Tuv. ***bol-u-ş-*** (< *bol-* "olmak"): 1. Birlikte olmak. 2. Araya girip savunmak. 3. Yardım etmek. 4. Övmek, takdir etmek. (TS-I 280; MÖ 97)

[Tuva Türkçesinde *bol-u-ş-* eylemi *Niiti baydalın alırımga, kudalışkı* ***bolçur*** *dugayında mün-ne dugurjup apkan hire...* (S. Toka) "Genel duruma baktığımda dünür olmak hakkında doğru bir anlaşma yapmak…" örneğinde olduğu gibi "bir arada olmak" anlamında kullanıldığında işteşlik işlevine sahiptir ve temel anlamıyla kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Menee* ***bolçur*** *çüvem-daa çok.* "Beni savunacak hiçbir şeyim yok." örneğinde "araya girip savunmak", *Sigen bölüp turgan ulug kijilerge pionerler* ***bolçup*** *turlar.* "Ot toplayan büyüklere izciler yardım ediyorlar." örneğinde "yardım etmek" ve *Olarnıŋ (saktışkınnarnıŋ) uran-çeçeninge* ***bolçu*** *albas men.* (D. Begzi) "Onların anılarının güzelliğini anlatamam." (TS-I 280) örneğinde "övmek ve takdir etmek" anlamlarında kullanılmıştır. Bu eylemi karşılayan ilk anlamın dışındaki diğer anlamlar temel anlam dışında başka anlamlar taşıyarak sözlük birim hâline gelmiştir.]

Tuv. ***çed-i-ş-*** (< *çet-* "ulaşmak, yetişmek; yetmek, kâfi gelmek"): 1. Birine yetişmek, bir yere ulaşmak. 2. Yetecek duruma gelmek. 3. Olgunlaşmak. (TEN 530; MÖ 386)

[Tuva Türkçesinde *çed-i-ş-* eylemi *Ooŋ at-aldarı ol kijilerge* ***çetçir*** *turgan.* "Onun adı şöhreti o kişilere ulaştı." (UÇUH-2 286) örneğinde "bir şeyin karşılıklı olarak bir yere ulaşması" anlamında ve işteşlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak bu eylem *A'ş-çem-daa arbın, araga-suksun-daa* ***çetçir.*** (KKS 15) "Yemek çok fazlaydı, yetecek kadar içki de vardı." örneğinde "yeterli olmak" ve *Kolhoztuŋ taraazı* ***çetçi*** *bergen.* "Kolhozun buğdayı olgunlaştı." (TEN 530) örneğinde "olgunlaşmak" anlamlarıyla işteşlik

işlevinden tamamen uzaklaşıp bağımsız bir sözlük birim olarak kullanılmıştır.]

Tuv. *kıygır-ı-ş-* (< *kıygır-* "çağırmak, davet etmek"): 1. Birbirine bağırmak; birbirini aramak. 2. Benzer olmak. (TS-II 279)

[Tuva Türkçesinde *kıygır-ı-ş-* eylemi *Olarnıŋ şak ınçaar* ***kıygırışkan*** *çugaazı ınaar arga-taskıl arazınçe çaŋgılanıp çoruy baar.* (L. Çadamba) "Onların böyle birbirleriyle yaptıkları bağırışları ormanların arasına doğru yankılanıp gidiyor." örneğinde "birbirlerine bağırmak" anlamında ve işteşlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Aleksandr Darjaynıŋ lirikazında Sergey Eseninniŋ lirikazı-bile* ***kıygırjıp*** *turar höönner barın setkil hanışkın-bile eskerer bis.* (Ç. Çüldüm) (TS-II 279) "Aleksandr Darjay'ın şiirlerinde Sergey Esenin'in şiirleriyle benzeşen duyguların derinliğini fark ederiz." örneğinde ise temel anlamından uzaklaşarak "benzemek" anlamında kullanılarak sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *kir-i-ş-* (< *kir-* "girmek, sığmak"): 1. Bir işi birlikte yapmak. 2. İkna etmek. (TS-II 136-137; MÖ 329)

[Tuva Türkçesinde *kir-i-ş-* eylemi *Erten May 1-niŋ çıskaalınga bejen-ne hire kiji* ***kirişken.*** (M. Mendume) "Sabah 1 Mayıs bayramına yaklaşık elli kişi katıldı." örneğinde olduğu gibi "bir işi birlikte yapmak" anlamında kullanıldığında işteş bir eylemdir ve temel anlamda kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Anı herek çok çüvege* ***kirjir.*** (Tooldan) "Onu gereksiz bir şeye ikna edecek." (TS-II 136-137) örneğinde olduğu temel anlamdan uzaklaşıp donuklaşarak bir sözlük birim hâline dönüşmüştür.]

Tuv. *ölür-ü-ş-* (< *ölür-* "ölmek"): 1. Birbirini öldürmek, savaşmak. 2. Kızdırmak, dalga geçmek. (TS-II 505)

[Tuva Türkçesinde *ölür-ü-ş-* eylemi *Kijiler çerle çüge bot-bottarın* ***ölürjür*** *çüve ıynaan!* (A. Darjay) "İnsanlar boş yere neden birbirlerini öldürürler ki!" örneğinde "birbirini öldürmek" anlamında temel anlamıyla ve işteşlik işleviyle kullanılmıştır. Ancak bu eylem *Duŋmaŋ-bile* ***ölürüşpeyn*** *körem.* (V. Kök-ool) (TS-II 505) "Lütfen, kardeşinle dalga geçme!" örneğinde "kızdırmak, dalga geçmek" anlamıyla temel anlamdan başka bir anlama geçerek sözlükselleşmiştir.]

Tuv. *sana-ş-* (< *sana-* "saymak, hesaplamak"): 1. Birlikte veya karşılıklı saymak, sayışmak. 2. İntikam almak, hesaplaşmak. (TS-II 637)

[Tuva Türkçesinde *sana-ş-* eylemi *Sanını* ***sanajır.*** *Akşanı* ***sanajır.*** "Sayı sayışmak.

Para sayışmak" örneğinde görüldüğü gibi "birlikte saymak" anlamında ve işteşlik işlevinde kullanılmıştır. Ancak *Ol konçug kargıştıg... çüvezi-bile erlik oranınga* ***sanajıp*** *alır men.* (K. Kudajı) (TS-II 637) "O lanetli ile cehennemde hesaplaşacağım." örneğinde "birlikte saymak" olan temel anlamından uzaklaşıp mecaz anlama geçerek "hesaplaşma" anlamı taşımakta ve sözlüklerde bağımsız bir sözlük birim olarak kullanılmaktadır.]

5. Sonuç

Söz yapım yollarından biriyle ortaya çıkan bir sözcük veya ifade biçimbilimsel olarak donuklaşma, anlamsal olarak mecaz ve ad aktarması ve toplum-dilbilimsel olarak kurumsallaşma gibi çeşitli sözlükselleşme süreçlerine sahiptir.

Türk dilinin bütün dönemlerinde olduğu gibi Tuva Türkçesinde de ekleme yoluyla yapılan söz yapımında bazı sözcüklerin temel anlamından uzaklaşarak başka bir anlama geçiş yaptığı ve yeni bir kavramı karşıladığı görülmüştür. Bu süreçte sözcüğün aslında mecaz, ad aktarması, dil içi ve dil dışı gibi sebeplerle kazandığı yan anlamlardan farklı bir anlama geçiş yaptığı tespit edilmiştir.

Tuva Türkçesinde ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatı biçimbirimlerini aldığı hâlde temel anlamını ve çatı işlevini tamamen kaybederek donuklaşıp veya kurumsallaşıp sözlükselleşen eylemlerin incelendiği bu çalışmada 12 ettirgenlik, 5 edilgenlik, 2 dönüşlülük ve 6 işteşlik biçimbirimlerini alan eylem ele alınmıştır.

Tuva Türkçesi sözlüklerinden ve edebî metinlerden taranan ettirgenlik biçimbirimlerinden birinin eklendiği bu eylemlerden *agar-ar-*, *ajıŋna-t-* ve *kıybıŋna-t-* eylemleri temel anlamlarından mecaz anlama geçip kurumsallaşarak; *al-ı-s-*, *askımna-t-*, *bad-ı-r-*, *bojaŋna-t-*, *buzura-t-*, *dos-tur-*, *düj-ü-r-* ve *olur-t-* eylemleri donuklaşarak; *iri-t-* eylemi ise anlık oluşum içinde değerlendirilen deyimleşme yoluyla sözlükselleşmiştir. Edilgenlik biçimbirimlerinden birinin eklendiği bu eylemlerden *buz-u-l-* ve *orgula-n-* eylemleri temel anlamlarından mecaz anlama geçip kurumsallaşarak; *az-ı-n-*, *dirge-l-* ve *kada-l-* eylemleri donuklaşarak sözlükselleşmiştir. Dönüşlülük biçimbirimlerinden birinin eklendiği bu eylemlerden *kımçıla-n-* eylemi mecaz anlama geçip kurumsallaşarak ve *bulga-n-* eylemi donuklaşarak sözlükselleşmiştir. İşteşlik biçimbiriminin eklendiği bu eylemlerden *çed-i-ş-*, *ölür-ü-ş-* ve *sana-ş-* eylemleri mecaz anlama geçip kurumsallaşarak; *bol-u-ş-*, *kıygır-ı-ş-* ve *kir-i-ş-* eylemleri ise donuklaşarak sözlükselleşmiştir.

Kısaltmalar

DÇ *Düneki çeleeş*. Bkz. DIGINDAY B. (2015)
DK *Deerniŋ körünçüü*. Bkz. KENİN LOPSAN M. (2015)
GTS Güncel Türkçe Sözlük (online)
KKS *Kadayıŋga kagdırtkan sen*. Bkz. MONGUŞ V. (2009)
MÖ *Tuvacanın Sözvarlığı*. Bkz. ÖLMEZ M. (2007)
TEN *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Bkz. TENİŞEV E. R. (1968)
TS-I *Tolkovıy slovar' tuvinskogo yazıka*. I. Bkz. MONGUŞ D. A. (Red.) (2003)
TS-II *Tolkovıy slovar' tuvinskogo yazıka*. II. Bkz. MONGUŞ D. A. (Red.) (2011)
Tuv. Tuva Türkçesi
UÇUH-2 *Uygu çok Ulug-Hem (roman)*. Bkz. KUDAJI K. E. (1996)

Kaynaklar

AKALIN Ş. H. (2014) Türkçede Eksiltili Yapıdan Sözlükselleşme. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C: 31, S: 2, 13-29.

BACANLI E. (2014) *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BAUER L. (1983) *English Word Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

BİÇE-OOL M. D., BİÇELDEY K. A. (2002) *Tıva Dıl-5*. Kızıl: Tıvanıŋ Nom Ündürer Çeri.

BRINTON L. J., TRAUGOTT E. C. (2005) *Lexicalization and Language Change*. Cambrigde University Press.

DEMİR N., YILMAZ E. (2014) *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

DORJU K. B., SUVANDİİ N. D., HERTEK A. B. (2014) *Tıva Dıl 5*. Kızıl: Natsional Şkola Högjüder İnstitut.

EKER S. (2010) *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.

GENCAN T. N. (2007) *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.

HOHENHAUS P. (2005) Lexicalization and Institutionalization. *Handbook of Word-Formation* (Pavol Štekauer ve Rochelle Lieber (eds.)). Drodrecht: Springer, 353-374.

ISHAKOV F. G., PAL'MBAH A. A. (1961) *Grammatika Tuvinskogo Yazıka: Fonetika i Morfologiya*. Moskva.

KARAAĞAÇ G. (2018) *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KASTOVSKY D. (1982) *Wortbildung und Semantik*. Tübingen/Düsseldorf: Francke/Bagel.

KOÇOĞLU GÜNDOĞDU V. (2018) *Tuva Türkçesi Grameri (Metin-Söz Dizini)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KONONOV A. N. (1956) *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskva Leningrad.

KORKMAZ Z. (2007) *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ Z. (2009) Türkiye *Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

LEHMANN C. (2002) New Reflections on Grammaticalization and Lexicalization. *New Reflections on Grammaticalization* (Edt. I. WISCHER, G. DIEWALD). Amsterdam and

Philadelphia: John Benjamins, 1-18.

LIPKA L. (1992) *An Outline of English Lexicology: Lexical Structure, Word Semantics and Word Formation.* Tübingen: Niemeyer.

LIPKA L., HANDL S., FALKNER W. (2004) Lexicalization and Institutionalization. *The State of the Art*. 2-19.

LÜBİMOV K. (1963) Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Ekler. *Türk Dili Dergisi*. S: 147 (Aralık 1963), 150-155.

OYDAN-OOL A. K., ONDAR B. K., DORJU K. B., KUULAR E. M. (2007) *Tıva Dıl 10-11*. Kızıl: Tıvanıŋ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.

SARI İ. (2015) *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 204s.

SEBZECİOĞLU T. (2013) Anlık Oluşum ve Türkçe Anlık Sözcüklerin Oluşum Süreçleri Üzerine Bir Betimleme. *Dil ve Edebiyat Dergisi*. 10/3, 17-47.

DIGINDAY B. (2015) *Düneki çeleeş (kıska çeçen çugaalar)*. Kızıl: Tıvanıŋ Nom Ündürer Çeri, 124s.

KENİN LOPSAN M. (2015) *Deerniŋ körünçüü (toju bolgaş çeçen çugaalar)*. Kızıl, 145s.

Güncel Türkçe Sözlük (online)

MONGUŞ V. (2009) *Kadayıŋga kagdırtkan sen (çeçen çugaalar)*. Kızıl, 175s.

ÖLMEZ M. (2007) *Tuvacanın Sözvarlığı-Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*. Harrasowitz Verlag.

TENİŞEV E. R. (1968) *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskva.

MONGUŞ D. A. (Red.) (2003) *Tolkovıy slovar' tuvinskogo yazıka.* Tom: I A-Y. Novosibirsk.

MONGUŞ D. A. (Red.) (2011) *Tolkovıy slovar' tuvinskogo yazıka*. Tom: II K-S. Novosibirsk.

KUDAJI K. E. (1996) *Uygu çok Ulug-Hem (roman)*. Kara Tom. Kızıl: Tıvanıŋ Nom Ündürer Çeri, 368s.

Tuğba Sarıkaya Aksoy https://orcid.org/0000-0002-6622-8783

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye.

Adres: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Emniyet Mahallesi, Abant 1. Caddesi, 06560 Yenimahalle/ANKARA.

e-posta: tsarikaya88@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 12 Şubat 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 6 Mart 2020

E-yayın tarihi: 23 Nisan 2020

Çıktı sayfa sayısı:17

Kaynak sayısı: 24